

Bachelor Eindwerkstuk

OSIII: Is groei altijd goed? Welzijn tijdens industrialisatie

Blansch, J.J. Le

Studentnummer: 3865886

Woordenaantal: 10 093

[INKOMENSONGELIJKHEID IN THEORETISCH PERSPECTIEF]

*Een onderzoek naar de indicatoren voor inkomensongelijkheid in
Nederland, 1830 - 1914*

Inhoudsopgave

Inleiding	2-3
Het theoretisch perspectief	4 - 10
De proxy-indicatoren onderzocht	11 -26
Hoe ontwikkelde de inkomensongelijkheid zich?	27 - 29
Conclusie	30 - 31
Bronvermelding figuren	32
Literatuurlijst	33 - 35

Inleiding

Inkomensongelijkheid is een belangrijk onderwerp in de geschiedenis, de economie en in de politiek. Is ongelijkheid een goede zaak? Kan er te veel of te weinig ongelijkheid bestaan? Hoe ontstaat ongelijkheid en hoe ontwikkelt het zich? De recente bestseller van Piketty, *Kapitaal in de 21ste eeuw*, heeft de aandacht wederom op economische ongelijkheid gericht. In de historiografie is dit onderwerp uiteraard al langer onderwerp van gesprek met als eerste oriëntatiepunt het artikel van Simon Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality' (1955). Dit artikel, waarin wordt betoogd dat de relatie tussen de economische ontwikkeling en de ontwikkeling van de economische ongelijkheid de vorm heeft van een inverse U-curve, is sindsdien geworden tot een klassiek, zij het niet onomstreden, paradigma in de academische literatuur over economische ongelijkheid in historisch perspectief.¹

Het probleem met het debat over ongelijkheid in historisch perspectief, is het gebrek aan gegevens om theorieën te staven. Over de meeste economisch ontwikkelde landen (in deze context) zijn pas heldere, bruikbare gegevens te vinden na de Eerste Wereldoorlog.² Dit maakt de discussie over de ontwikkeling van economische ongelijkheid in de periode daarvoor vaak theoretisch en/of speculatief van aard. Voor de Nederlandse casus vóór WO1 geldt eveneens dat de literatuur beperkt genoemd mag worden.³ Dit is een hiaat in het debat die wellicht opgelost kan worden door af te stappen van gegevens die te beperkt zijn, en het onderzoek te richten op 'proxy-indicatoren' die theorieën over ongelijkheid ons bieden om vast te stellen welke ontwikkeling van de inkomensongelijkheid in Nederland de meest aannemelijke is.

Om precies te zijn wordt de periode van 1830 tot 1914 onderzocht. In 1830 scheidde België zich af en werd Nederland het Nederland van nu. Dit maakt het onderzoek praktischer, daar de Franse tijd vóór 1815 en de tijd van de eenheid van Nederland en België, zeer roerige waren die radicaal verschilden van elkaar. In de kleine eeuw die daarop volgde, vond in Nederland 'moderne' economische groei en industrialisatie plaats. In 1914 betekende de Eerste Wereldoorlog een radicale breuk met de tijd daarvoor. Hoewel Nederland zich hier uiteraard niet direct in mengde, had deze

¹S. Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', *The American Economic Review* 45 (1955), 1-28. Het belang van Kuznets' theorie is duidelijk bij slechts een korte oriëntatie op de literatuur, zoals bijvoorbeeld blijkt uit: Y.S. Brenner, H. Kaelble en M. Thomas (eds.), *Income distribution in historical perspective* (Cambridge 1991); L. Soltow en J.L. Van Zanden, *Income and Wealth Inequality in the Netherlands, 16th - 20th century* (Amsterdam 1998); P.H. Lindert en J.G. Williamson, 'Growth, Equality and History', *Explorations in Economic History* 22 (1985), 341-377.

² Dit is duidelijk waarneembaar bij de database die is geconstrueerd: Paris School of Economics, 'The World Top Incomes Database' (Versie 2 september 2014), <http://topincomes.parisschoolofeconomics.eu/> (27 november 2014). M.u.v. enkele Scandinavische landen beginnen de gegevens van de meeste landen in elk geval niet vóór de 20ste eeuw.

³ Droogjes wordt opgemerkt in Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*: 'The Netherlands have not played a great role in these discussions', p.146.

oorlog dermate veel impact op de economische ontwikkeling dat dit niet langer strookt met dat wat daarvoor kwam.

Als de ontwikkeling van de economische ongelijkheid in Nederland is duidelijk geworden, wordt deze uitkomst vergeleken met de andere publicaties over deze casus om dit paper in een kader te kunnen plaatsen. Daarna wordt geanalyseerd in hoeverre de theorieën over ongelijkheidsontwikkeling kloppen in een Nederlandse context: is Nederland een goede casus van een bepaalde theorie?

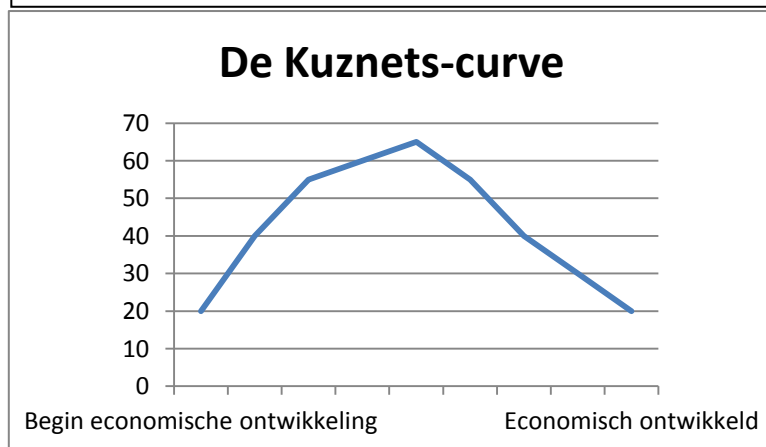
Dit paper heeft als doel duidelijk te maken wat de meest aannemelijke ontwikkeling was van de economische ongelijkheid in Nederland in de negentiende eeuw. Door de vele theorieën die er bestaan over de invloed van moderne economische groei en industrialisatie op de ongelijkheid, zou dit goed mogelijk moeten zijn. Het behandelen van deze casus aan de hand van het theoretische perspectief geeft ook direct de mogelijkheid om de merites van de verschillende paradigma's te analyseren.

Het theoretisch perspectief

Als handvat om de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid in Nederland te behandelen, worden in dit eerste hoofdstuk de belangrijkste theorieën behandeld omtrent dit vraagstuk. Vanuit die theorieën worden vervolgens de belangrijkste factoren gedestilleerd die een invloed kunnen hebben op inkomensongelijkheid.

Voordat dit alles gebeurt, is het van belang te definiëren hoe ongelijkheid wordt behandeld in dit onderzoek. Ongelijkheid als sociale of politieke kwestie komen slechts ten tonele als perifere ontwikkelingen in dit onderzoek, dat zich voornamelijk richt op economische ongelijkheid. Economische ongelijkheid bestaat in feite uit de beloning voor werk, loon, en het inkomen uit kapitaal.⁴ Economische ongelijkheid staat dus gelijk aan inkomensongelijkheid in dit paper en deze termen worden dus door elkaar heen gebruikt, en soms zelfs behandeld als 'ongelijkheid'. De nadruk in dit onderzoek ligt op de ontwikkelingen in het inkomen uit arbeid. Dit heeft meerdere redenen. Ten eerste vereist een grondige analyse van de ontwikkeling van kapitaal, en de inkomsten daaruit, een economische onderzoeksmethode waar hier de ruimte noch mogelijkheden voor bestaan.⁵ Ten tweede is alles er aan gelegen hoe ongelijkheid wordt gemeten. Vermogensconcentratie vindt grotendeels plaats bij de top 10% van de inkomensverdeling.⁶ Dat is echter niet wat hier bestudeerd wordt, daar inkomensongelijkheid in feite voor de gehele maatschappij wordt behandeld als tendens, zonder statistische weergave. Dat maakt de ontwikkelingen op het gebied van lonen vele malen relevanter en representatiever. Een ander component van de bijzondere mate van weergave in dit

Grafiek 1: Een schets van het verloop van een Kuznetscurve met op de Y-as de mate van inkomensongelijkheid (hoe hoger, hoe ongelijker) en op de X-as de mate van economische ontwikkeling.

onderzoek, is het betrekken van belastingen bij de analyse. Dit gebeurt bij de meeste analyses van ongelijkheid niet, dit vertekent het beeld, maar is juist van groot belang als het subject van het onderzoek de algemene tendens voor de gehele bevolking betreft. Die belastingen gaan hen ook aan. De invloed van/op inkomens uit

⁴ Thomas Piketty, *Kapitaal in de 21ste eeuw* (Zutphen 2014), 289-291.

⁵ Ibidem, 291.

⁶ Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', 7.

kapitaal wordt uiteraard genoemd wanneer deze een belangrijke rol spelen. Zoals in de inleiding reeds vermeld, moet een beschouwing over het theoretisch kader van inkomensongelijkheid beginnen met Kuznets. De eerste bijdrage in het debat omtrent inkomensongelijkheid in historisch perspectief was van zijn hand en kan nog altijd een invloedrijk paradigma worden genoemd: 'Economic Growth and Income Inequality' (1955). Hierin poneert hij de stelling dat de relatie tussen de economische ontwikkeling en de ontwikkeling van de economische ongelijkheid de vorm heeft van een inverse U-curve. Deze 'Kuznets-curve' legt hij uit aan de hand van een theoretisch voorbeeld van een land met twee economische sectoren (A en B) en een ontwikkelende economie. Sector A bestaat uit de landbouw en sector B bestaat uit alle andere economische activiteit. Sector A heeft daarbij een relatief lager inkomen per hoofd dan sector B, en de economische ongelijkheid binnen sector B zal altijd minstens even groot zijn als die binnen A. Het feit dat de economie van het land zich aan het ontwikkelen is, houdt in dat het aandeel van sector B in het nationaal inkomen aan het toenemen is, ten koste van sector A. Mensen vertrekken in een ontwikkelende economie dus van sector A naar B. De hierboven geschetste ontwikkeling zal een Kuznets-curve laten ontstaan in een grafiek van de mate van economische ongelijkheid.⁷ Later is de correcte vaststelling gedaan dat het in deze context beter is sector A te definiëren als 'traditioneel' en sector B als 'modern'.⁸

Op de ontwikkeling van economische ongelijkheid zijn in dit model drie factoren van invloed: De grootte van het verschil tussen de inkomens in A en B, en de ontwikkelingen in die grootte; de grootte van het verschil tussen de ongelijkheid binnen A en binnen B, en de ontwikkelingen daarin; en de grootte van het gedeelte van de bevolking dat overstapt van A naar B.⁹

De neergaande trend in inkomensongelijkheid zoals door Kuznets beschreven, is duidelijk waarneembaar in de meeste ontwikkelde economieën.¹⁰ Het probleem ligt echter bij de opwaartse trend, vroeger in de geschiedenis. Zelf kon Kuznets voor zijn theorie alleen in Pruisen en Saksen bewijs vinden van toenemende economische ongelijkheid tijdens de vroege economische groei. Hij is echter niet de enige die op basis van deze theorie onderzoek hebben gedaan naar economische ongelijkheid ten tijde van de industriële revolutie. Peter Lindert en Jeffrey Williamson hebben onderzoek gedaan naar de inkomensongelijkheid in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië en hebben daarbij bewijs gevonden voor de groei in de mate van ongelijkheid in beide landen in de negentiende eeuw. Dit wijten zij aan ongebalanceerde technologische ontwikkelingen, zowel tussen de sectoren als binnen de moderne sector. De technologische ontwikkelingen binnen de industriële sector hebben een grote arbeidsbesparing tot gevolg die een vraag creëert naar schaarse

⁷ Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', 1-28.

⁸ H. Kaelble en M. Thomas, 'Introduction', in: Brenner, *Income Distribution in Historical Perspective* 1-56, 8-11.

⁹ Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', 12-18; Kaelble en Thomas, 'Introduction', 9-14.

¹⁰ Kaelble en Thomas, 'Introduction', 49-50.

vaardigheden en de ongeschoolde arbeid relatief veel minder waard maakt. Snelle bevolkingsgroei versnelt de ongelijkheidstoename aangezien meer arbeiders laagbetaald worden en winsten groeien door de relatieve schaarste van kapitaal. De daaropvolgende afname in ongelijkheid wordt verklaard door een teruggang van de verschillen in productiviteitsgroei, de demografische transitie en door de groei van investeringen in menselijk kapitaal, zijnde onderwijs. Het belang van de opkomst van de verzorgingsstaat en de vakbonden worden door hen naar de achtergrond verwezen.¹¹

Zij benadrukken bij deze resultaten twee aspecten: Ten eerste dat de invloed van de individuele historische ontwikkeling van een land in feite een van de belangrijkste is: '[I]nequality is unlikely to rise systematically across a pooled cross-section of early Industrial Revolutions; even if most countries undergo increasing inequality during early modern economic growth such correlations are bound to be poor since history and geography have given less developed countries very different starting points.'¹²

De factor die zij daarnaast als meest bepalende aanwijzen is de arbeidsmarkt. De *skill premium* is een belangrijke factor in de ontwikkeling van ongelijkheid in een land: pas als werknemers op grote schaal vaardigheden beginnen te ontwikkelen die op de arbeidsmarkt relevant zijn, begint de ongelijkheid af te nemen.¹³ Claudia Goldin en Lawrence Katz hebben veel onderzoek gedaan naar dit principe in de VS en komen op vergelijkbare conclusies uit. Zij nuanceren dit gegeven met de logische vaststelling dat een 'deskilling' van de werkgelegenheid, en dus een afname van de vraag naar geschoolde werknemers, een vergelijkbaar effect heeft; dit zou tijdens de industrialisatie echter niet het geval moeten zijn.¹⁴

Naast bovenstaande theorieën, zijn er zeer veel casestudies geweest naar de *distributional history* van individuele landen, gebieden en steden.¹⁵ Het eerste wat uit al deze studies blijkt is uiteraard dat geen land exact hetzelfde is. Sommige landen ontwikkelen zich op een vergelijkbare manier, maar dan blijkt toch dat de redenen daarvoor erg kunnen verschillen van land tot land. Potentieel ook een significant kader voor de resultaten van dit onderzoek, is het volgende voorbeeld: Hartmut Kaelble en Mark Thomas wijzen erop dat er mogelijk een Scandinavisch model bestaat omtrent de ontwikkeling van economische ongelijkheid, waarin de ongelijkheid afneemt ten tijde van de modernisering. Dit lijkt immers het geval te zijn voor zowel Denemarken, Noorwegen en Finland (met

¹¹ Lindert en Williamson, 'Growth, Equality, and History', 341-377; Kaelble en Thomas, 'Introduction', 43-44.

¹² Lindert en Williamson, 'Growth, Equality, and History', 341-377, 344.

¹³ Ibidem, 356.

¹⁴ C. Goldin en L.F. Katz, 'The Race Between Education and Technology: The Evolution of U.S. Educational Wage Differentials, 1890 to 2005' (Versie maart 2007), NBER Working Paper 12984, 24; C. Goldin en L.F. Katz, 'The Origins of Technology-Skill Complementarity' (Versie juli 1996), NBER Working Paper 5657, 26.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld de bundel: Brenner, *Income distribution in historical perspective* waarin alleen al publicaties staan over Groot-Brittannië, Zweden, België, Duitsland, Australië, Wenen en de VS.

Zweden als uitzondering).¹⁶ Door het onderzoeken van verschillende primaire bronnen komen verscheidene onderzoekers namelijk op vergelijkbare conclusies uit voor deze landen. In Denemarken is het moeilijk vast te stellen hoe de ongelijkheid zich ontwikkelt heeft vóór 1870, maar vanaf dan neemt deze duidelijk af. Veel arme mensen vertrekken van het platteland naar de steden tijdens de economische ontwikkeling. Ondertussen stijgen de productie en de inkomens op het platteland, waardoor de lonen daar hoger worden (en dus dichterbij die in de stad komen te liggen) en ontwikkelen de arbeidersverenigingen zich in de steden dermate dat ook daar arbeiders een betere positie krijgen.¹⁷ In Noorwegen lijkt de ongelijkheid al af te nemen vanaf 1850; volgens Soltow is dit te verklaren doordat de monopolies werden afgebroken, kapitaalinkomsten beter verdeeld werden over de huishoudens en seizoenswerkloosheid werd teruggebracht.¹⁸ Over Finland is het verhaal enigszins genuanceerd. Er zijn onderzoeken geweest die een duidelijke stijging van de ongelijkheid vaststellen tussen 1881 en 1900, maar de modernisering vond daar pas plaats in de jaren '20 en '30 van de twintigste eeuw, wanneer de ongelijkheid lijkt af te nemen.¹⁹

Concluderend kan gesteld worden dat de meeste Scandinavische landen zich inderdaad anders ontwikkelden dan Kuznets' theorie zou suggereren. De achterliggende redenen zijn echter niet consistent; in dit handjevol landen neemt de ongelijkheid af tijdens de industrialisatie, maar in elk land heeft dat een andere verklaring. Wellicht past Nederland hier bij, maar het is twijfelachtig of dit een zinnige classificering is.

De historiografie zoals hierboven beschreven, maakt duidelijk welke factoren van invloed zijn bij de ontwikkeling van economische ongelijkheid.²⁰ Er zijn er zeven te onderscheiden, zoals hieronder schematisch is weergegeven. Een toelichting op elk volgt daaronder.

¹⁶ Kaelble en Thomas, 'Introduction', 45.

¹⁷ R.S. Sørensen, 'Changes in the personal income distribution', in: K. Persson (ed.), *The Economic Development of Denmark and Norway since 1870* (Aldershot, 1993), 264-277, 269-270.

¹⁸ C. Morrison, 'Historical Perspectives on Income Distribution: The Case of Europe', in: A.B. Atkinson en F. Bourguignon (eds.), *Handbook of Income Distribution vol.1* (Amsterdam 2000) 217-260, 223.

¹⁹ Ibidem, 228; Kaelble en Thomas, 'Introduction', 45.

²⁰ Vgl. andere suggesties die gedaan zijn over de mogelijke uitsplitsing van de achterliggende factoren: P.H. Lindert, 'Toward a comparative history of income and wealth inequality', in: Brenner, *Income distribution in historical perspective* 212-231, 223; P.H. Lindert, 'Three Centuries of Inequality in Britain and America', in: Atkinson en Bourguignon, *Handbook of Income Distribution* 167-216, 205.

Het zeer brede concept 'Ontwikkelingen economische sectoren', stamt af van het paradigma van Kuznets en de kwestie van 'gebalanceerde' groei. Kuznets' theorie veel zegt over de eigenschappen van de verschillende sectoren. De traditionele sector is gelijk, de productiviteitsgroei hiervan stagneert in de besproken periode, en de grootte van haar aandeel zou moeten afnemen. Zo zou een zeer gelijke traditionele sector, waarvan het aandeel in het nationaal inkomen vervolgens enorm afneemt, een aanwijzing zijn voor toenemende ongelijkheid op nationaal niveau. Het onderzoeken van de mate van ongelijkheid in de traditionele sector en de moderne sector is dan ook een logische vereiste, en bij het bespreken van Kuznets' theorie is reeds duidelijk geworden dat de ontwikkelingen daarin van belang zijn voor de ontwikkeling van de curve. Een zeer ongelijke moderne, industriële sector zou in de late negentiende eeuw waarschijnlijk betekenen dat de inkomensongelijkheid op nationaal niveau erg toeneemt. Ten derde is de verhouding van de loonontwikkeling tussen de traditionele en de moderne sector van belang omdat een moderne sector waarvan het inkomen per hoofd veel hoger is, een scherper ongelijker samenleving zou creëren totdat het grootste deel van de bevolking in die sector werkzaam is, waarna de samenleving relatief gelijk zou gaan worden.

'Historische stand van zaken' is op het eerste gezicht gerelateerd aan wat hierboven is besproken over Lindert en Williamson, maar zij zijn daar natuurlijk niet uniek in; elk goed historisch werk houdt

rekening met de historische context.²¹ Ook voor dit onderzoek is dit dus van groot belang. Het plaatsvinden van de Nederlandse Gouden eeuw, de ongelijkheidsontwikkeling voor het begin van de industrialisatie en dergelijke zijn allemaal aspecten die in acht moeten worden genomen bij het analyseren van de Nederlandse casus.

Ook 'Urbanisering' is een factor. Het is een duidelijk waarneembaar fenomeen dat ongelijkheid in steden groter is dan op het platteland en een hoge mate van verstedelijking kan wijzen op hoge ongelijkheid.²² Dit principe kan geïnterpreteerd worden als de operationalisering van de theorie over het verschil tussen de twee sectoren van Kuznets. Stedelingen werken waarschijnlijk in de moderne sector, waarbinnen de ongelijkheid hoger is dan in de traditionele sector. Hier is hij echter niet heel duidelijk over als hij het principe van verstedelijking bespreekt. Hij schetst voornamelijk een beeld dat een stedelijke omgeving tijdens industrialisatie hoogstwaarschijnlijk relatief ongelijk is: 'the urban population would run the full gamut from low-income positions of recent entrants to the economic peaks of the established top-income groups.'²³

'Mate van dynamiek in de economie' is uiteraard een vaag en moeilijk te definiëren begrip, maar wel een belangrijke factor. Een hoge mate van dynamiek doet het spaareffect teniet, waarbij het vermogen zich steeds meer zal concentreren bij de rijken. Investerings die met spaargeld worden gedaan, zullen er uiteindelijk toe leiden dat een steeds groter deel van het vermogen in de handen komt van een elite. Kuznets gaf in 1955 al aan dat 'the basic factor militating against the rise in upper-income shares that would be produced by the cumulative effects of concentration of savings, is the dynamism of a growing and free economic society.'²⁴ Zelf werkt hij dit uit als bestaande uit drie factoren. Ten eerste zal bevolkingsgroei en immigratie (onderdeel van dynamische, vrije groei), het vermogen verdunnen. Ten tweede zullen nieuwe sectoren en het overbodig maken van verouderde bedrijfsmodellen ervoor zorgen dat investeringen minder waard kunnen worden. Dit voorkomt financiële concentratie. Ten derde is historisch duidelijk geworden dat economische ontwikkeling inhoudt dat de dienstensector belangrijker zal worden in de ontwikkeling. Inkomsten hieruit zijn moeilijker door te geven dan spaargelden, en de inkomensgroei die lagere inkomensgroepen doormaken in de economische ontwikkeling is veel groter dan die van de hogere inkomens in de dienstensector.²⁵

'Institutionele ontwikkelingen' dragen ook bij aan het voorkomen van financiële concentratie, en onder andere daarom is ook dit een belangrijke factor voor dit onderzoek. Wetgeving en belastingen

²¹ Zij verwijzen voor hun eigen ideeën hierover zelfs terug naar eerder, om precies te zijn naar: M.S. Ahluwalia, 'Inequality, Poverty and Development', *Journal of Development Economics* 3(1976), 307-452.

²² Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', 16.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, 11.

²⁵ Ibidem.

kunnen bijvoorbeeld een grote invloed hebben op de mate van ongelijkheid in een land.²⁶ De ontwikkeling van overheidsmaatregelen die invloed hebben op de ontwikkeling van de ongelijkheid horen dus absoluut bij dit onderzoek. In hoeverre arbeiders inspraak hebben op de nationale beleidsvorming is daar deels bepalend voor en dat vereist duiding. Ook de mate van vereniging van de arbeiders kan invloed hebben, zoals voor Denemarken is betoogd en door Lindert en Williamson wordt bestreden.

Daarnaast is onderwijs een belangrijke indicator van de mate van ongelijkheid. Lindert en Williamson en Goldin en Katz en geven duidelijk aan dat een gebrek aan vaardigheden onder de grote massa, en de gevolgen die dat heeft voor de arbeidsmarkt, een hoge mate van ongelijkheid met zich meebrengen.²⁷ Zo stellen Lindert en Williamson vast dat de Britse ongelijkheid duidelijk begint af te nemen als het onderwijs meer wijdverbreid wordt.²⁸

Ten slotte zijn de demografische ontwikkelingen van groot belang. De vroege industrialisatie zou het overtollige arbeidsaanbod zonder vaardigheden geen stijgende reële lonen kunnen bieden en dus stijgt de ongelijkheid, stellen Lindert en Williamson.²⁹ Ook immigratie kan de ongelijkheid beïnvloeden, ten negatieve. Immigranten zijn vaak relatief laaggeschoold en voegen dus extra lage inkomens toe; de samenleving wordt ongelijker.

Zo zijn er zeven indicatoren voor economische ongelijkheid tot stand gekomen die, na onderzoek, iets zouden moeten kunnen vertellen over de ontwikkelingen in Nederland in de negentiende eeuw. In het volgende hoofdstuk worden deze factoren geconcretiseerd en 'in de praktijk gebracht': wat kunnen de proxy-indicatoren vertellen over de ongelijkheid?

²⁶ Ibidem, 8-9.

²⁷ Goldin en Katz, 'The Origins of Technology-Skill Complementarity', 24-26.

²⁸ Lindert en Williamson, 'Growth, Equality and History', 356.

²⁹ Ibidem, 354-356.

De proxy-indicatoren onderzocht

Nu de proxy-indicatoren zijn vastgesteld, kunnen ze onderzocht worden in de Nederlandse casus. Dit gebeurt met een mengeling van secundaire literatuur, primaire bronnen en gegevens over de ontwikkelingen in deze periode. Op willekeurige volgorde worden deze factoren behandeld en er wordt ook kort besproken wat de implicaties van de ontwikkeling zouden kunnen zijn voor economische ongelijkheid. In het volgende hoofdstuk kan de rekening dan worden opgemaakt.

Historische Stand van Zaken

Zoals Lindert en Williamson al benadrukten, is het belangrijk om de historische context mee te nemen in een onderzoek naar de ontwikkeling van de economische ongelijkheid.

Ten eerste is duidelijk vast te stellen dat de nobiliteit relatief onbetekenend was in Nederland en er relatief weinig grootgrondbezitters waren.³⁰ In tegenoverstelling tot andere Noord-Europese landen, ontbrak het dus aan scherpe rijkdomsverschillen op het platteland. Dit heeft implicaties voor het model van Kuznets, waarin ongelijkheid per sector een belangrijke rol speelt.

Het tweede dat belangrijk is om in acht te nemen bij de casus Nederland, is dat in de vroegmoderne tijd dit gebied zijn Gouden Eeuw meemaakte waarbij er een grote economische bloei plaatsvond. Tussen 1580 en 1670 zagen met name de westelijke provinciën hier de gevolgen van, vanwege de groeiende internationale handel en grote kapitaalvergaring door handelaren. Zo verstedelijkte Holland in de zeventiende eeuw in grote mate.³¹ Jan Luiten van Zanden stelt dat deze periode ook leidde tot een grote toename in de economische ongelijkheid. De economische stagnatie die plaatsvond na 1740 betekende een consolidatie van de economische verdeling zoals die in de Gouden Eeuw tot stand was gekomen.³² De rijke bourgeoisie, en de hoge mate van verstedelijking, bleef immers bestaan: 'Consequently, it can be argued that there was a super Kuznets curve spanning many centuries that was characterized by rising inequality until some time in the nineteenth century and a decline in inequality during the twentieth century.'³³

In 1830 stond Nederland er economisch niet sterk voor. De Franse tijd en het continentale stelsel hadden diepe wonden geslagen in de ooit zo sterke Nederlandse economie en het herstel daarvan kwam traag. De afscheiding van België leidde tot een versterkte aandacht op de economische

³⁰ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 112.

³¹ J. De Vries, 'The Population and Economy of the Preindustrial Netherlands', *The Journal of Interdisciplinary History* 15 (1985) 661-682, 662-663.

³² J.L. Van Zanden, 'Tracing the Beginning of the Kuznets Curve: Western Europe during the Early Modern Period', *The Economic History Review* 48 (November 1995) 643-664, 652-655.

³³ *Ibidem*, 662.

ontwikkelingen van het noorden; de zuidelijke gebieden hadden het meeste industriële potentieel gehad. Nederland was op dit moment een 'agrarisch-commerciële' samenleving waarin de landbouw en de handel dus veruit de boventoon voerden en van een industrie nog niet tot nauwelijks sprake was.³⁴

Er is veel discussie over wat precies op welke manier gedefinieerd kan worden. Wanneer beleefde Nederland een *take off*? Wanneer kan er gesproken worden van 'moderne' economische groei? De industrialisatie vond in Nederland relatief laat plaats. Pas vanaf de jaren 1890 kan hier met zekerheid over gesproken worden.³⁵ Moderne economische ontwikkeling vond eerder plaats dan de industrialisatie. Vanaf de jaren '50 van de negentiende eeuw ontwikkelt zich een economische groei die zonder precedent was, zoals duidelijk zal worden in het onderdeel 'Ontwikkelingen economische sectoren'. Deze groei was decennia lang constant met een relatief korte depressie in de jaren 1880. Deze depressie ontstond in de landbouw, toen de graanprijzen in een vrije val raakten. Deze verspreidde zich door de rest van deze sector en breidde zich uit naar de scheepvaart en handel.³⁶ 'The main point, however, is that economic growth during the 19th century was gradual and balanced.'³⁷ De groei kwam voort uit ontwikkelingen in alle onderdelen van de economie, en een puur industriële *take off* heeft Nederland dus niet gekend. De eerste ontwikkelingen omtrent industrialisatie begonnen dan wel omtrent 1825, maar van een fundamentele verandering is dan nog lang geen sprake.³⁸

Ontwikkelingen economische sectoren

Bij het onderzoeken van het aandeel van sectoren in de economie als geheel, is de eerste belangrijke opmerking dat er, volgens de basale economische theorie, drie sectoren bestaan in een economie: een primaire (landbouw), een secundaire (industrie/nijverheid) en een tertiaire (diensten en handel). Kuznets maakt een onderscheid tussen de landbouw enerzijds en al het andere anderzijds om een dichotomie te creëren. Beter zou zijn om een onderscheid te creëren tussen de traditionele, stagnerende, sector en de moderne, dynamische sector. Binnen de traditionele sector vallen dan

³⁴ A.J.W. Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid: De industrialisatie van Nederland, 1814 - 1914* (Utrecht, 1987), 19-20; 27; J.L. Van Zanden en A. Van Riel, *Nederland 1780 - 1914: Staat, Instituties en Economische Ontwikkeling* (Meppel 2000), 152-154.

³⁵ Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 18-20.

³⁶ M.J.M. Hoogenboom, *Standenstrijd en Zekerheid: Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland (ca. 1880-1940)* (Amsterdam 2003), 45-47; Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 359-360.

³⁷ Soltow en Van Zanden, 147.

³⁸ Ibidem, 146-147; J.M.M. De Meere, 'Long-term trends in income and wealth inequality in the Netherlands: 1808-1940', *Historical Social Research* 8 (1983) 8-37, 8-11.

grote delen van de dienstensector, ambachtelijke productie en het kleine boerenbedrijf. De moderne sector bestaat dan uit grote boerenbedrijven, fabrieksindustrie en moderne transporttechnieken.³⁹

Zoals te zien is in grafiek 2, groeien alle sectoren in de negentiende eeuw aanzienlijk. De economie groeit gigantisch in de tweede helft van deze eeuw en die groei zit met name in de secundaire en tertiaire sector.

In de secundaire sector zijn er enkele branches die in belang toenemen en dus opbloeien, zoals de houtbewerkingsindustrie, de metaalbewerkingsindustrie

en de bouwnijverheid. De belangrijkste branche is de gehele periode lang de voedselindustrie, met een aandeel in de toegevoegde waarde tussen de 8,6% en 10% van het gehele BBP.⁴⁰

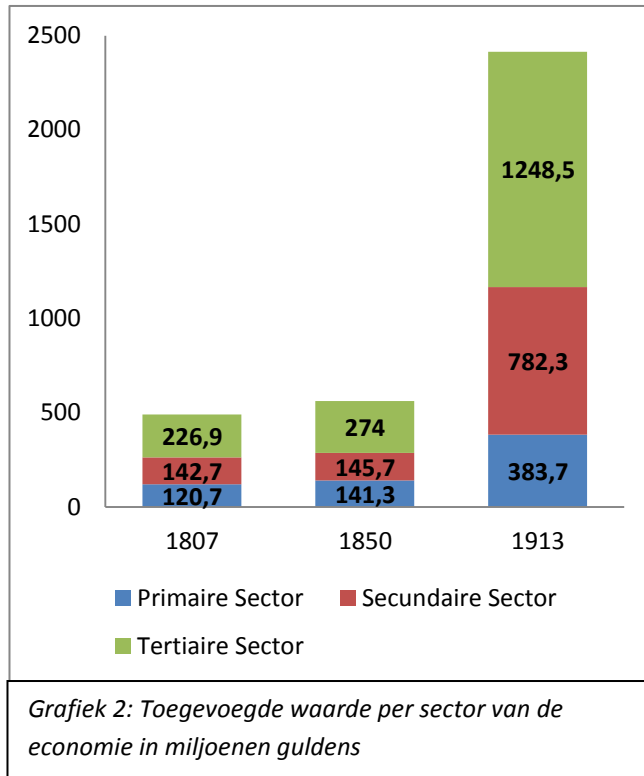
In de tertiaire sector is de handel (buitenlandse en binnenlandse) veruit het belangrijkste voor de economie, met een gecombineerd aandeel tussen de 15% en 18% van het BBP. Een nieuwe opkomer is, uiteraard, de spoorwegen die nauwelijks bestonden in 1850 maar in 1913 58,2 miljoen gulden toevoegden. Een vergelijkbare ontwikkeling vindt plaats met nieuwe communicatietechnologieën.⁴¹

Om te zien hoe het relatieve belang van de sectoren zich ontwikkelde binnen het BBP, kan gekeken

	1850	1913
Landbouw	66	76
Industrie	100	100
Diensten	122	113

Tabel 1: Indexcijfers van nominale daglonen (Industrie=100)

worden naar grafiek 3 waarin de aandelen van de drie sectoren worden weergegeven. Wat duidelijk wordt, is dat de primaire sector na 1850 aan belang begint in te boeten en de secundaire en tertiaire sectoren belangrijker worden. De diensten en handel laten een constante relatieve groei zien, terwijl de industrie zich snel begint te ontwikkelen na 1870.⁴²

³⁹ Kaelble en Thomas, 'Introduction', 10-11.

⁴⁰ P Smits., E. Horlings en J.L. Van Zanden, *Dutch GNP and its Components, 1800 - 1913* (Groningen 2000), tabel 4.5: *Value Added by Economic Branch, 1807, 1850 and 1913*, 50.

⁴¹ Ibidem.

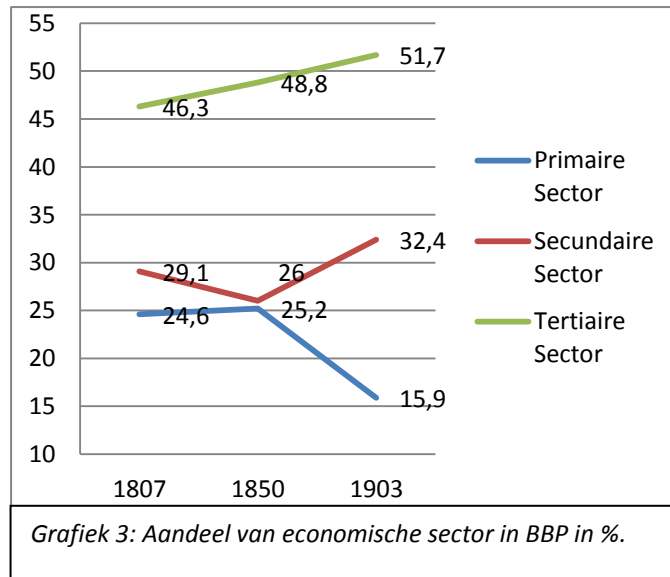
⁴² Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 27-28.

Als de dichotomie van Kuznets wordt aangehouden, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen A, landbouw, en B, al het andere, daalt sector A van een belang van 24,6% in 1807 naar 15,9% in 1913 en stijgt sector B van 75,4% naar 84,1% van het BBP. Aangezien het bij Kuznets' theorie ook van belang is hoeveel mensen werkzaam zijn in beide sectoren, is het ook van belang dat vast te stellen. In 1807 werken er 377.238 mensen in de landbouw, ofwel 43,06% van de beroepsbevolking; in 1913 zijn dat 704.363 mensen, ofwel 28,87% van de beroepsbevolking. Deze significante afname zou dus duiden op toenemende ongelijkheid.⁴³

Aangezien het met de beperkte tijd en ruimte onmogelijk is van elke branche vast te stellen of deze als dynamisch of als stagnerend te categoriseren valt, is het praktischer vast te stellen of Kuznets' dichotomie enige waarde heeft voor de Nederlandse casus.

Al vastgesteld is dat inderdaad het

geval is dat het aandeel van sector A aanzienlijk afneemt in de economie. Ook de relatieve inkomensverhouding stemt overeen voor de Nederlandse casus: Het nominale loon is in de landbouw aanzienlijk lager dan in sector B, zoals te zien is in Tabel 1. Wel komen de lonen in de verschillende sectoren dichterbij elkaar te liggen tussen 1850 en 1913, wat wellicht kan leiden tot een tempering van de ongelijkheid in deze periode.⁴⁴ De kwestie of de ongelijkheid binnen sector A lager is dan die in sector B is moeilijk te beantwoorden aangezien de gegevens daarvoor ontbreken. Lee Soltow stelt dat dit zeer waarschijnlijk het geval was door het reeds eerder genoemde ontbreken van grootgrondbezitters en het gebrek aan een machtige adel op het Nederlandse platteland.⁴⁵ Ook Van Zanden stelt vast dat de ongelijkheid op het platteland vrij laag is door middel van een analyse van de huurwaarde van huizen op verschillende momenten tussen 1561 en 1808.⁴⁶ Zo lijkt de Nederlandse situatie goed overeen te komen met het door Kuznets geschetste model en is dit dus een duidelijke indicatie voor toenemende ongelijkheid in de negentiende eeuw.

⁴³ Smits, *Dutch GNP and its Components, 1800 - 1913*, Appendix C, tabel C.1: *Annual Series of Labour Input*, 115-117; Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 28.

⁴⁴ A. Vermaas, 'Real industrial wages in the Netherlands, 1850-1913' in: P. Scholliers en V. Zamagni (eds.), *Labour's Reward: Real wages and economic change in 19th- and 20th-century Europe* (Aldershot 1995) 138-150, tabel 7.3: *Nominal daily wages in agriculture, industry and the service sector, 1850-1913*, 145.

⁴⁵ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 112.

⁴⁶ Van Zanden, 'Tracing the Beginning of the Kuznets Curve', 652-654.

Institutionele Ontwikkelingen

Het is belangrijk de institutionele ontwikkelingen in deze periode vast te stellen en te beschrijven daar deze een grote invloed kan hebben op de ongelijkheid. Deze ontwikkelingen kunnen meerdere vormen aannemen en deze zullen hier allen aan bod komen. Dat beslaat wetgeving, de ontwikkelingen in werknemersverenigingen en democratisering.

Democratisering zou een ontwikkeling kunnen zijn die de samenleving een minder ongelijk karakter geeft. Als meer mensen inspraak hebben, zouden zij immers kunnen proberen de rijkdom te verspreiden over zichzelf en dus over steeds meer mensen.⁴⁷ Bij de grondwets hervorming van 1848 werd onder andere vastgelegd dat leden van de Tweede Kamer direct zouden worden gekozen. Dit gebeurde in de vorm van een censuskiesrecht dat ongeveer 80.000 van de drie miljoen Nederlanders het stemrecht gaf.⁴⁸ Een uitbreiding vond plaats in 1897, op basis van de grondwets herziening van 1887, in de vorm van een nieuwe kieswet die het kiesrecht gaf aan zo'n zeshonderdduizend mensen. Het bijzondere hieraan was dat het kiesrecht hierbij verbonden werd met de welvaartsstijging zodat er in 1913 bijna een miljoen stemgerechtigden rondliepen.⁴⁹ Het censuskiesrecht werd namelijk vervangen door de zinsnede 'gekozen door de mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die de door de kieswet te bepalen kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand bezitten'.⁵⁰ Hoewel er in deze periode dus een significante uitbreiding van het kiesrecht heeft plaatsgevonden, is deze nog lang niet representatief te noemen. Aangezien het overgrote deel van de mensen nog steeds niet mocht stemmen, is het onwaarschijnlijk dat deze ontwikkeling een nivellerende invloed had. Dat blijkt ook uit de ontwikkelingen in de wetgeving in deze periode.

In de context van ongelijkheid valt op dat er in tussen 1830 en 1914 niet tot nauwelijks maatregelen bestaan die een nivellerend effect zouden sorteren. Sociale wetgeving ontstond absoluut in deze periode: de kinderarbeid werd bestreden, maatregelen ter behoeve van de hygiëne op de werkplek werden doorgevoerd, beperkingen op de arbeidsduur werden in de zwaarste industrieën toegepast en een Veiligheidswet kwam tot stand.⁵¹ De enige wetgeving die ernstige

⁴⁷ P.H. Lindert, *Growing Public: Social Spending and Economic Growth Since the Eighteenth Century vol.1* (Cambridge 2004), 20-24.

⁴⁸ Aerts, R., et al., *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 2010), 102-103.

⁴⁹ Ibidem, 151-153.

⁵⁰ Parlementair Documentatiecentrum Leiden, 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1887) Artikel 80: Kiesregt' (versie ?), <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihf299q0sr/vi7df7i52ppn> (12-01-2015).

⁵¹ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 105-107.

armoede zou kunnen zijn tegengegaan betroffen de Ongevallenwet, de Invaliditeitswet en de Ziektewet, alle drie stammend van na 1900.⁵²

Er bestond tegelijkertijd beleid dat de ongelijkheid wellicht zelfs versterkte. Dit betreft de werkhuizen en werkinrichtingen die praktisch de gehele negentiende eeuw in Nederland bestonden. Hierin kregen arbeiders onderdak en/of een zeer schamel loon in ruil voor hard werk. Deze instellingen werden als private ondernemingen gerund maar kregen een subsidie vanuit de armenkas. 'Deze werkhuizen bespaarden de armenbesturen een aanzienlijk bedrag aan ondersteuning en tegelijkertijd kreeg de industrie de beschikking over goedkope werkkrachten.'⁵³ Dit heeft er zeker toe geleid dat deze goedkope arbeiders concurreerden met 'normale' werknemers en zo de arbeidsmarkt flink verstoorde en de lonen dus daalden. Anderzijds zorgde deze maatregel ervoor dat de allerarmsten niet geheel aan hun lot over werden gelaten, en het netto effect van dit ambigue concept is dus moeilijk te duiden.

Tot 1850 bestond er niet tot nauwelijks armenondersteuning en er was relatief veel armoede. Op een bevolking van nog geen drie miljoen was een half miljoen mensen arm. De ondersteuning die bestond werd georganiseerd door kerken en gemeentelijke armenbesturen.⁵⁴ De overheid hield zich vooral bezig met het aanpakken van de criminele uitwassen en de overlast van de armoede; bedelarij werd bijvoorbeeld verboden. De eerste effectieve armoedenwet stamt uit 1854 en deze wees de armenzorg officieel toe aan de kerk. De charitatieve manier van ondersteuning, zoals deze instituties dat beoefenden, leidde echter geheel niet tot een reductie van de armoede. Er zat geen opbouwende structuur in.⁵⁵ Pas vanaf 1870 ontwikkelde de economie zich dermate gunstig dat werkloosheid en de aanwezigheid van ontoereikende lonen begon af te nemen.⁵⁶ Ook stijgen de overheidsuitgaven aan sociale uitgaven in deze periode enigszins van 0,29% van het BBP in 1880 naar 0,99% in 1910.⁵⁷ Pas na de Tweede Wereldoorlog wordt armoede structureel, economisch benaderd in de vorm van de verzorgingsstaat.⁵⁸ De *Robin Hood Paradox* vindt in feite plaats in Nederland: 'Across time and across jurisdictions, redistribution toward the poor is least achieved where it is most warranted by the usual principles of welfare policy (...) There is an immediate corollary for trends in redistribution and inequality.'⁵⁹ Armenzorg wordt in de gehele periode niet consequent aangepakt terwijl daar juist wel behoefte aan was. Extreme excessen werden wellicht bestreden in de tweede

⁵² I.J. Brugmans, *Stapvoets Voorwaarts: Sociale geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw* (Bussum 1970), 90-95.

⁵³ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 103.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ L.F. Van Loo, 'De armenzorg in de Noordelijke Nederlanden' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt et al. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 10* (Bussum 1981), 417-435, 418-421.

⁵⁶ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 101-103.

⁵⁷ Lindert, *Growing Public*, 12-13.

⁵⁸ Van Loo, 'De armenzorg', 421.

⁵⁹ Lindert, *Growing Public*, 15-16; Lindert, 'Three Centuries of Inequality in Britain and America', 208.

helpt van de negentiende eeuw, maar zeer veel goeds zal het niet gedaan hebben voor de ongelijkheid.

De belastingen van deze periode bestaan uit indirecte belastingen, zoals accijnzen en heffingen. Deze belastingen bestonden uit grondbelasting, personele belasting en patentbelasting. De grondbelasting en personele belasting met name zouden theoretisch gezien een nivellerend effect moeten hebben daar deze hoger waren naarmate iemand meer bezat. De grondbelasting spreekt voor zich: men betaalt belasting over de grond die men bezit. Een patent was een bewijs dat iemand bevoegd was om een beroep of bedrijf uit te oefenen en deze belasting trof dus met name de werkende middenstand. De personele belasting werd geheven over zichtbare rijkdom: het aantal dienstboden, paarden, deuren, vensters en stookplaatsen.⁶⁰ In de praktijk werkten deze belastingen slecht; het vaststellen van de zichtbare rijkdom gebeurde arbitrair en de belastingdienst was slecht georganiseerd. Ook zou het slechts rentenieren aanmoedigen; inkomsten uit effecten werden zelfs geheel niet belast.⁶¹ De accijnzen drukten echter het zwaarst op de onderste lagen van de maatschappij omdat het de kosten van levensonderhoud verhoogde.⁶² Duidelijk wordt dat er in feite extra ongelijkheid werd toegevoegd door het belastingstelsel.⁶³

Veranderingen hierin lieten lang op zich wachten. In de jaren '50 en '60 van de negentiende eeuw werden veel van de accijnzen opgeheven, maar niet alle, en pas in '92 werden er consequente directe belastingen ingevoerd. Deze belastingen waren echter vrij licht en zullen dus geen noemenswaardig nivellerend effect hebben gehad.⁶⁴

Een geschiedenis van de werknemersvereniging in Nederland is een heel onderzoek op zich. Desalniettemin kan het zinnig zijn om kort te kijken of deze verenigingen zich in Nederland al dermate hadden georganiseerd hadden dat ze een noemenswaardige impact hadden.

De organisatie van arbeiders in Nederland begon rond 1865 en was in de eerste decennia niet uitzonderlijk sterk te noemen, hoewel velen zich wel verbonden met dan wel de Internationale dan wel de gematigde, progressieve Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (ANWV), opgericht in 1871.⁶⁵ De werknemersverenigingen radicaliseerden in de jaren daarna onder leiding van de Sociaal-Democratische Bond (SDB).⁶⁶ De grotere mobilisatie van de volkse achterban waar de socialisten en antirevolutionairen vanaf de jaren 1880 begonnen te profiteren, kreeg pas concreet succes met de

⁶⁰ Parlement en Politiek, 'Van censuskiesrecht naar algemeen kiesrecht' (versie?), http://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zr/van_censuskiesrecht_naar_algemeen (12-01-2015).

⁶¹ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 13; 123-125; Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 135.

⁶² Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 23; 123-125.

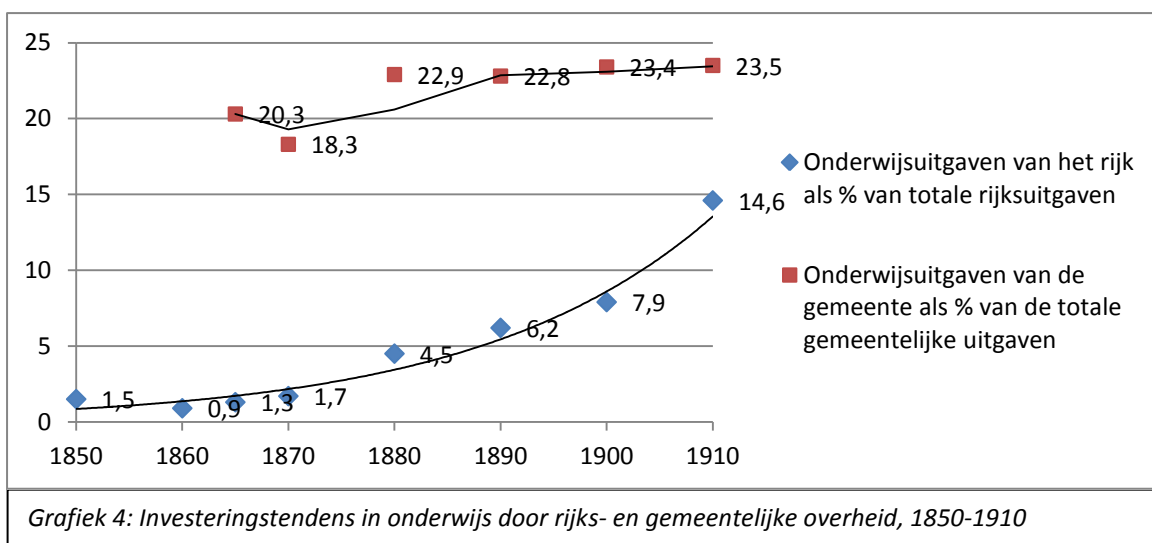
⁶³ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 165-168.

⁶⁴ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 22-23; 123-125; Aerts et al. *Land van kleine gebaren*, 157.

⁶⁵ Th. Van Tijn, 'Het sociale leven in Nederland 1844-1875' in: Th. Van Tijn et al. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 12*, 131-165, 160-165; Aerts et al., *Land van kleine gebaren*, 130-131.

⁶⁶ Hoogenboom, *Standenstrijd en Zekerheid*, 48.; Brugmans, *Stapvoets Voorwaarts*, 96-100.

grondwetsherziening van 1917 waar het algemeen mannenkiesrecht en evenredige vertegenwoordiging in werden vastgelegd.⁶⁷ Tot die tijd lijkt de invloed van arbeidersverenigingen minimaal te zijn geweest, buiten het maken van een boel lawaai.⁶⁸ Wat dit wel tot gevolg zou kunnen hebben gehad, is dat de gevestigde orde zich beter bewust werd van de problemen in de lagere klassen en de potentiële macht die zij konden ontwikkelen om daar iets aan te veranderen. De elite voelde de noodzaak de 'sociale quaestie' te bespreken en er beleid op te maken. Dit leidde tot de sociale wetgeving die in de decennia rond de eeuwwisseling werden doorgevoerd. Zoals Brugmans het verwoord: 'Het arbeidersvraagstuk, vroeger onbekend, was in 1900 het sociale vraagstuk bij uitnemendheid geworden.'⁶⁹

Onderwijs

Ook op het gebied van het onderwijs was de negentiende eeuw een roerige periode. Vóór de negentiende eeuw was praktische scholing een aangelegenheid van de gilden en het duurt lang voordat deze leemte wordt opgevuld.⁷⁰ Dit gebrek was ontstaan omdat alle gilden met de grondwet van 1798 werden afgeschaft, 'vervallen verklaard'.⁷¹ Hoewel dit goed was voor de mate van dynamiek in de economie, was het voor het algemene opleidingsniveau wellicht slechter nieuws.

⁶⁷ Aerts et al., *Land van kleine gebaren*, 173-175.

⁶⁸ Hoogenboom, *Standenstrijd en Zekerheid*, 51-52; Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 311-322.

⁶⁹ Brugmans, *Stapvoets Voorwaarts*, 91.

⁷⁰ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 113-115.

⁷¹ Parlementair Documentatiecentrum Leiden, 'Staatsregeling voor het Bataafsche Volk (1798) Artikel 53: Afschaffing Gilden, Regt oprichting Fabrieken of Trafieken' (versie ?), <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vviHf299q0sr/vi42honyrzzr> (12-01-2015).

De overheid deed vele pogingen volksonderwijs op te richten en een positieve ontwikkeling ontstond in de tweede helft van de negentiende eeuw. De investeringen in het onderwijs stegen gestaag, zowel relatief als absoluut, en het analfabetisme nam zienderogen af. Grafiek 4 laat zien dat met name de rijksoverheid steeds meer begon uit te geven aan het onderwijs, en dat gemeenten hun investeringen in ieder geval op hetzelfde peil hielden. In de periode van 1850 tot 1910 stegen de begrotingen van beide overheden fors en de stijging in investeringen was in absolute aantallen dus nog veel aanzienlijker, zoals te zien is in tabel 2.⁷²

Jaar	Rijksuitgaven onderwijs	Rijksuitgaven	Gemeentelijke onderwijsuitgaven	Gemeentelijke uitgaven
1850	1068	71 266	?	?
1860	921	93 307	?	?
1865	?	?	5846	28 771
1870	1666	95 997	6098	33 302
1880	5342	117 331	11 728	51 726
1890	7627	140 067	16 161	70 642
1900	11 970	152 811	21 520	92 026
1910	29 358	201 035	33 664	143 756

Tabel 2: Uitgaven aan onderwijs en totale uitgaven van rijks- en gemeentelijke overheid, 1850-1910 (x fl. 1000,-)

Het analfabetisme, wat goed kan dienen als indicator van een basale opleiding, neemt immens af in de negentiende eeuw. Onno Boonstra heeft op basis van 70,000 personen in de Historische Steekproef Nederland, en met enkele andere ondersteunende bronnen, de geletterdheid geanalyseerd. Hieruit blijkt dat jongens die geboren zijn in de tweede helft van de eeuw haast allen konden lezen en schrijven. Met name zij die van na 1875 stammen komen er het best van af; het analfabetisme nadert het nulpunt.⁷³

Deze ontwikkeling sluit dus goed aan bij de ontwikkeling van de overheidsinvesteringen. Interessant is echter dat Boonstra opmerkt: 'De daling is geleidelijk, maar ononderbroken. Er zijn nauwelijks perioden aan te wijzen waarin de daling zich versneld of vertraagd heeft voorgedaan.'⁷⁴ Er moet dus geconstateerd worden dat er geen directe correlatie bestaat tussen de geletterdheid van

⁷² L. Dasberg en J.W.G. Jansing, 'Het socioculturele leven in Nederland 1844-1875: Onderwijs' in: Th. Van Tijn et al. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 12* 209-231, 215-216.

⁷³ Onno Boonstra, 'Regionale verschillen in de daling van het analfabetisme in Nederland 1775-1900' (versie 4 juni 2009), <http://soc.kuleuven.be/ceso/historischedemografie/resources/pdf/WOG%20working%20paper11.pdf> (15-01-2015), 10-15.

⁷⁴ Ibidem, 10.

de bevolking en de overheidsinvesteringen in het onderwijs..⁷⁵ Hoe deze ontwikkeling precies tot stand is gekomen, is echter niet het doel van dit paper.

Beide ontwikkelingen wijzen namelijk tot hetzelfde: een in toenemende mate geschoolde bevolking vanaf 1850. Dit betekent dat de ongelijkheid die volgt uit een aanbod van arbeid die niet aansluit bij de vraag naar arbeid, wellicht niet zeer uitgesproken was. Ravi Kanbur benoemt bijvoorbeeld de aanwezigheid van 'innumerable studies which find that equality, and growth, benefits from universal basic education, and from a wide spread of secondary education.'⁷⁶ Geletterdheid is waarschijnlijk echter niet voldoende geweest om in aanmerking te komen voor de geschoolde banen die de nieuwe economische ontwikkelingen bood. Er werd dan ook vaak melding gemaakt van een gebrek aan geschoolde arbeidskrachten.⁷⁷ Desalniettemin werd hierin kwantitatief en kwalitatief vooruitgang gemaakt in de tweede helft van de negentiende eeuw. In 1861 werd de eerste ambachtsschool geopend in Amsterdam en dat voorbeeld werd door andere gemeenten gevolgd. In 1915 bestonden er 96, met een gecombineerd leerlingental van 10,500.⁷⁸ Niet bijster veel, dus, maar het was een begin.

Gedurende deze periode ontwikkelt zich een beleid waarin praktisch elke Nederlander in elk geval de meest basale scholing heeft genoten, en een deel ook de mogelijkheid heeft zich nog verder te ontwikkelen. In de tweede helft van de besproken periode neemt dit zulke duidelijke vormen aan dat het zijn uitwerking krijgt op de ontwikkeling van ongelijkheid. Zoals bij de ontwikkeling van de economische sectoren ook al is vastgesteld, kruipen de gemiddelde lonen in de verschillende sectoren dichter naar elkaar toe; dit zou hier wellicht mee in verband kunnen staan. Naast deze duidelijk waarneembare trends is het interessant om op te merken dat Soltow en Van Zanden betogen dat de economische ontwikkeling die Nederland doormaakte ervoor zorgde dat de vraag naar ongeschoolde arbeid juist erg toenam en de *skill premium* dus in waarde afnam.⁷⁹ Goldin en Katz hadden dit als mogelijkheid aangedragen voor het afnemen van de ongelijkheid en dit zou in Nederland het geval kunnen zijn geweest. Uiteindelijk maakt het voor dit onderzoek niet uit in hoeverre dit een rol speelde, aangezien de trends dezelfde kant op wijzen: een proces dat in de tweede helft van de negentiende eeuw zou moeten leiden tot een afname van de *skill premium*.

⁷⁵ Interessant om op te merken is ook dat niet elke wetenschappelijke publicatie zich in deze schets kan vinden, zoals Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 113-114. Deze lijkt echter veel minder onderbouwd.

⁷⁶ R. Kanbur, 'Income Distribution and Development', in: Atkinson en Bourguignon *Handbook of Income Distribution* 791-842, 818.

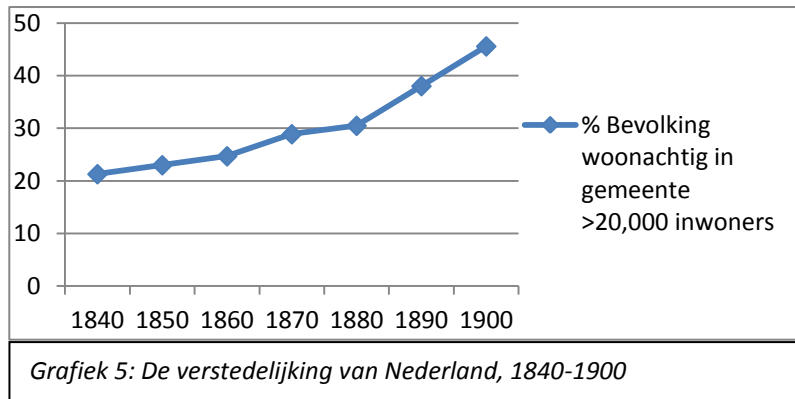
⁷⁷ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 101; J.M.M. De Meere, 'Sociale verhoudingen en structuren in het noorden 1814-1844' in: Van den Eerenbeemt et al., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 10* 384-416, 397-398.

⁷⁸ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 115.

⁷⁹ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 173-174.

Urbanisering

In de eerste helft van de negentiende eeuw was er sprake van een afnemend deel van de bevolking dat in de stad woonde. Tussen 1830 en 1849 nam de stedelijke bevolking af van 39,3% naar 38,3%.⁸⁰ Hierna begon dit beeld echter te

kenteren en begon er een periode van verstedelijking, zoals zichtbaar is in grafiek 5. Hierin wordt het percentage van de bevolking getoond dat in een gemeente met meer dan 20,000 inwoners woonde. Ter referentie: Amsterdam had in 1850 224,000 inwoners, Rotterdam 90,000 en Den Haag 72,000.⁸¹ Een andere manier om de verstedelijking te analyseren wordt voorgesteld door Deurloo en Hoekveld, en deze wordt weergegeven in tabel 3.

Jaar	Afnemend	Stagnerend (<1% groei)	Matig groeiend (1-2% groei)	Snel groeiend (>2% groei)
1850	16	76	21	4
1860	18	63	25	11
1870	10	45	51	11
1880	16	40	37	24
1890	15	41	39	22
1900	11	46	40	20
1910	9	42	41	25

Tabel 3: Ontwikkeling stedelijke gemeenten 1850-1920

Hierin worden alle gemeenten die als 'stedelijk' zijn aangewezen door het Centraal Bureau voor de Statistiek, ingedeeld in vier ontwikkelingscategorieën per decennium.⁸² Hieruit wordt duidelijk dat de stedelijke gemeenten waarvan het bevolkingsaantal afneemt of stagneert, gedurende de tweede helft sterk afneemt en steeds meer stedelijke gebieden matig tot snel beginnen te groeien.⁸³

De verklaring hiervoor is tweeledig: een toenemend geboorteoverschot enerzijds en migratie anderzijds.⁸⁴ Beiden worden uiteraard besproken in het onderdeel 'demografische ontwikkelingen', maar hier is dus met de name de regionale ontwikkeling van belang, en niet de landelijke. De geboorteoverschotten in de meest verstedelijkte gebieden waren niet bijzonder veel anders dan die

⁸⁰ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 97.

⁸¹ Ibidem.

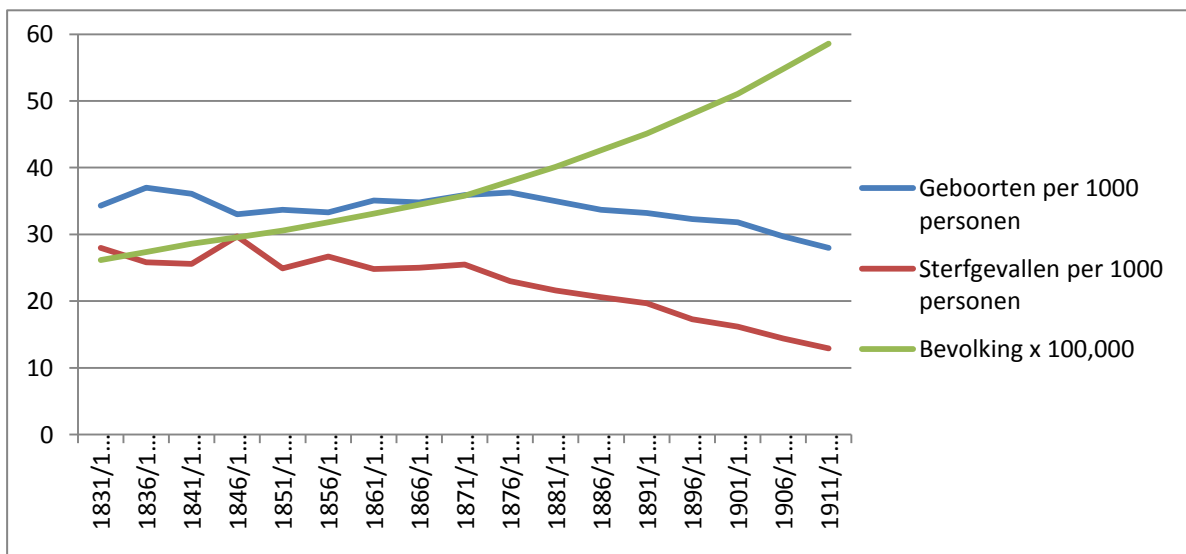
⁸² M.C. Deurloo en G.A. Hoekveld, 'The population growth of the urban municipalities in the Netherlands between 1849 and 1970, with particular reference to the periode 1899-1930' in: H. Schmal (ed.), *Patterns of European Urbanisation since 1500* (Londen 1981), 247-284, 249.

⁸³ Dit beeld wordt o.a. bevestigd door: Aerts et al., *Land van Kleine Gebaren*, 127-128.

⁸⁴ Deurloo en Hoekveld, 'The population growth of the urban municipalities', 251-252.

in andere gebieden in Nederland, maar de immigratie toont duidelijk dat de meest verstedelijkte provincies, zijnde Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland het snelst groeiden in de tweede helft van de negentiende eeuw. Dit waren zelfs de enige provincies met een netto vestigingsoverschot. Noord-Holland ontvangt met afstand het meeste immigranten: tussen 1880 en 1980 vestigen 65,176 nieuwe mensen zich hier. De nummer 2, Zuid-Holland ontvangt er 'slechts' 18,455.⁸⁵ Deze ontwikkeling kan worden toegeschreven aan de landbouwcrisis die in de jaren 1880 woedde: 'De grote werkloosheid op het platteland leidde al in de eerste jaren van de crisis tot een massale trek naar de steden.'⁸⁶

Een toenemende urbanisatie duidt op een mogelijke toenemende ongelijkheid op landelijk niveau. Dit is met name zo tijdens de eerste fase van industrialisatie, waar Nederland zich in bevond in met name het laatste kwart van de negentiende eeuw. Uiteraard ontwikkelt de urbanisering zich verder in de twintigste eeuw, maar dat is dus geen bezwaar. In feite is de ontwikkeling die hierboven is beschreven, juist een aanwijzing voor een factor die bijdraagt aan toenemende ongelijkheid: de verhoogde urbaniseringsgraad die met name te wijten is aan migratie. Soltow en Van Zanden laten namelijk zien dat juist in de nieuwe, dynamisch groeiende steden de ongelijkheid het relatief hoogst is.⁸⁷ Zo stelt Kuznets dat nieuwe immigranten in de steden nog niet de zeg- en daadkracht hebben die 'native born' wel hebben en dat zij dus minder succesvol zullen zijn in het verkrijgen van een goed inkomen.⁸⁸

Grafiek 6: Demografische ontwikkelingen in Nederland 1831-1915

⁸⁵ E.W. Hofstee, 'Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden circa 1800-circa 1975' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt et al, *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 10 63-94, 64-65; 89-93.

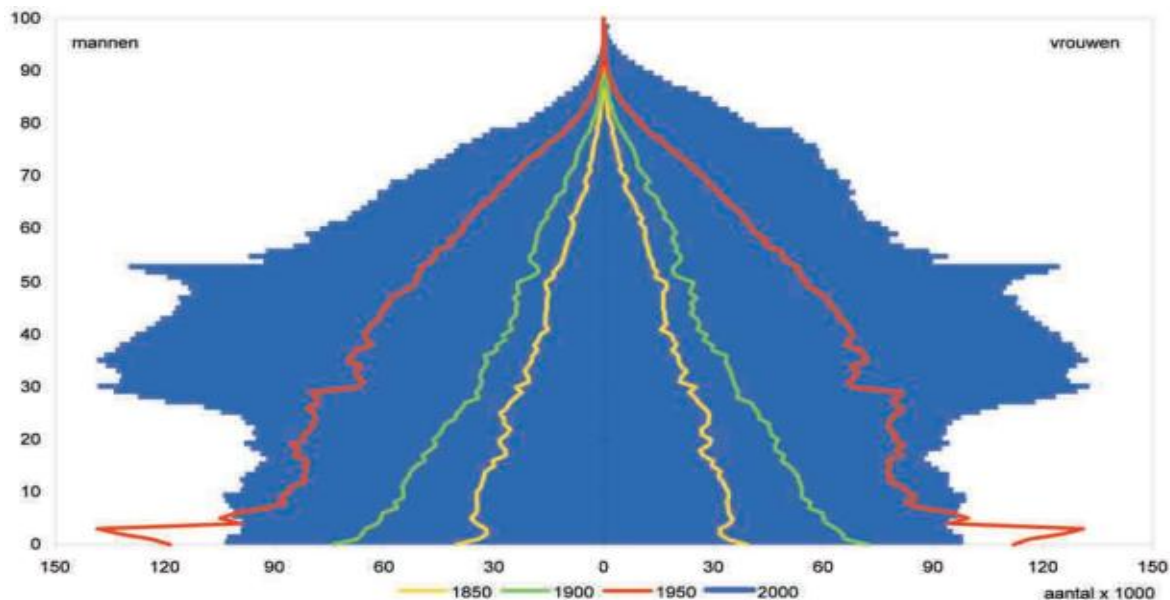
⁸⁶ Hoogenboom, *Standenstrijd en Zekerheid*, 46.

⁸⁷ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 162-165.

⁸⁸ Kuznets, 'Economic Growth and Inequality', 17.

Demografische ontwikkelingen

De demografische ontwikkeling die het meest waarschijnlijk te verwachten valt in de negentiende eeuw, is de zogeheten demographic transition. Door ontwikkelingen in de medische wetenschap en de bekendheid van algemene hygiëne, daalt het sterftcijfer rap en steeg het geboorteoverschot. Pas met enige vertraging zou de bevolking hierop reageren door geboortebeperking. Na enige tijd zou vervolgens het geboorteoverschot weer stabiliseren, maar in de tussentijd zou de bevolkingsomvang flink zijn toegenomen.⁸⁹ Deze ontwikkeling vindt echter maar in beperkte mate plaats, zoals zichtbaar is in grafiek 6. Het geboortecijfer, het aantal geboorten per 1000 personen, is altijd hoger dan het sterftcijfer, het aantal sterfgevallen per 1000 personen, maar het verschil tussen deze twee wordt wel steeds groter. Beide nemen af, maar het aantal sterfgevallen doet dat sneller dan het aantal

Grafiek 7: Bevolking naar leeftijd en geslacht, 1850-2000

geboorten en de bevolking groeit dus steeds sneller, naar zo'n 6 miljoen mensen in 1914.⁹⁰

Deze gestage ontwikkeling blijkt ook uit de leeftijdsamenstelling van de bevolking. In grafiek 7 is te zien dat de piramidevorm een constante factor blijft. Deze piramide wordt steeds breder, door de groeiende bevolking en dit geldt met name voor de basis: er vindt enige verjonging plaats.⁹¹ In de context van ongelijkheid zou met name een verbreding van de top van de piramide relevant zijn. Enerzijds zijn het namelijk vaak de ouderen die vóór het optuigen van de verzorgingsstaat het armst

⁸⁹ Hofstee, 'Demografische ontwikkeling', 75.

⁹⁰ Ibidem; Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 97-98.

⁹¹ Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, *Bevolkingsatlas van Nederland: Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden* (Rijswijk 2003) 131-133.

zijn, door het gebrek aan een degelijk inkomen.⁹² Anderzijds bestaat de theorie dat een vergrijzende bevolking zou strijden voor hogere sociale uitgaven.⁹³ Aangezien de bevolking niet vergrijst in deze periode, is dit niet een zeer relevante factor en kan deze discussie verder achterwege worden gelaten.

Lindert en Williamson stellen dat een snel toenemende bevolking een katalysator kan zijn van ongelijkheid omdat het een grote toevoer van arbeidskrachten betekent, vaak zonder vaardigheden, die de arbeidsmarkt betreden maar geen sufficiënt loon kunnen bemachtigen. De rappe stijging zou dus een aanwijzing kunnen zijn van toenemende ongelijkheid, maar zo makkelijk is het helaas niet. De bevolkingstoename gaat namelijk onverminderd door ná de Eerste Wereldoorlog, als de ongelijkheid waarneembaar sterk begint af te nemen. De bevolking verdubbelt nogmaals in grootte tussen 1914 en 1971, en Nederland heeft dan 12,708,700 inwoners.⁹⁴ Bevolkingstoename staat dus, logischerwijs, niet gelijk aan toenemende ongelijkheid. Deze spanning met de theorie van Lindert en Williams zou goed te verklaren moeten zijn door de ontwikkelingen in het onderwijs, zoals hierboven beschreven. Als het onderwijs zich sterk verbetert vanaf 1850, en dat blijft doen, is het dus niet langer per definitie waar dat de grote toename aan potentiële werknemers een even grote toename in het aantal ongeschoolde werknemers betekent. In feite wordt men steeds beter geschoold. Goldin en Katz stellen dit type ontwikkeling ook vast voor het VS van begin 20ste eeuw.⁹⁵ Dit in tegenstelling tot Groot-Brittannië, waar Lindert en Williamson veel van hun theorieën op baseren, waar het onderwijs zich pas ontwikkelde na het industrialisatieproces al lang en breed onderweg was.

Dit betekent wellicht dat immigratie een betere indicator is. Ook hierbij is sprake van een influx van mensen op de arbeidsmarkt, maar deze hebben (wellicht) niet het onderwijs genoten dat vanaf een zeker moment beschikbaar is in Nederland. Wat echter blijkt is dat de netto-immigratie inzakt vanaf dezelfde periode. Tussen 1840 en 1870 buigt dit om en vertrekken er meer mensen uit Nederland dan er binnenkomen; dit blijft zo tot de Eerste Wereldoorlog. Om grote getalen heeft het ook nooit gegaan, hoewel er wel een stijgende lijn waar te nemen is van het aantal emigranten en immigranten. In de periode 1840-1850 bestond het vestigingsoverschot over heel Nederland uit 43,737 personen en in de periode 1880-1890 vertrokken er 22,038 mensen meer dan er binnenkwamen.⁹⁶ Hoewel er dus sprake was van noemenswaardige immigratie, was deze niet van zodanig niveau dat dit de ongelijkheid over het gehele land genomen erg heeft kunnen beïnvloeden.

⁹² Lindert, *Growing Public*, 9.

⁹³ Ibidem, 183-186.

⁹⁴ Hofstee, 'Demografische ontwikkeling', 65.

⁹⁵ Goldin en Katz, 'The Origins of Technology-Skill Complementarity', 24-26.

⁹⁶ Hofstee, 'Demografische ontwikkeling', 89-93.

Mate van Dynamiek in de Economie

Zoals eerder reeds vastgesteld, is de mate van dynamiek in de economie niet empirisch vast te stellen. Het is een vaag, maar zeer belangrijk begrip; een zeer dynamische economie voorkomt vermogensconcentratie en leidt ertoe dat er sociale mobiliteit kan bestaan. Zonder sociale mobiliteit zou een samenleving ongelijker worden, of in elk geval stagneren.

De liberale hervormingen van 1848 ageren duidelijk tegen het rigide beleid van de decennia daarvoor. De economische ontwikkeling ondervond ernstige barrières door overheidsbeleid die pas werden opgeruimd in de jaren '50 en '60 van deze eeuw. In de historiografie is interessant om op te merken dat de negentiende eeuw lange tijd werd gezien als hét symbool van gebrek aan een dynamische economie.⁹⁷

De periode van 1830 tot 1848 kan getypeerd worden als deze periode van malaise en dit werd door de mensen van die tijd ook zo ervaren.⁹⁸ Zoals bij de beschrijving van het overheidsbeleid werd aangetekend, leek rentenieren zelfs te worden aangemoedigd.

Dit belastingklimaat verandert niet tot nauwelijks in de behandelde periode. Wel is uit de behandeling van de andere proxy-indicatoren duidelijk geworden dat met de ontwikkelingen na 1848 als alles behalve stagnerend kunnen worden omschreven. Alle sectoren van de economie beginnen zich te ontwikkelen, urbanisatie komt op gang, en op politiek vlak worden er allerlei fundamentele hervormingen doorgevoerd.⁹⁹ Nieuwe bedrijfssectoren ontstaan, zoals de spoorwegen en op het gebied van communicatietechnieken. Er zijn zelf technische innovaties die in Nederland worden bedacht, aan het einde van de negentiende eeuw.¹⁰⁰ Bij een terugblik op de argumenten van Kuznets voor het belang van een dynamische economie, blijkt dat het Nederland van 1850-1914 duidelijk voldoet aan alle drie de eisen; er vindt significante bevolkingsgroei plaats die het vermogen kan verdunnen, er komen nieuwe bedrijfssectoren op en ook de aard van sommige productieprocessen verandert, en de dienstensector is de sector die zich het hardst ontwikkelt maar ook de industrialisatie komt op gang. De transitie van agrarisch-commerciële naar industrieel-commerciële economie is duidelijk onderdeel van het vage begrip 'modernisering'. Desalniettemin wordt kapitaalconcentratie niet tegengegaan, en zelfs gestimuleerd, op het niveau van overheidsbeleid en ook de politiek is en blijft een aangelegenheid van de gevestigde belangen.

Een andere goede manier om naar de dynamiek van de economie te kijken, is via de arbeidsmarkt. Ondanks het afschaffen van de gilden in 1798 (wat goed zou moeten zijn voor de dynamiek op de

⁹⁷ Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid*, 13.

⁹⁸ Aerts et al., *Land van kleine gebaren*, 90-91.

⁹⁹ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 155-156.

¹⁰⁰ R.W.J.M. Bos, 'Industrialization and Economic Growth in the Netherlands during the Nineteenth Century: An Integration of Recent Studies', *Acta Historiae Neerlandicae* XV (1982), 21-58, 51.

arbeidsmarkt) kan de arbeidsmarkt tot ongeveer 1850 als rigide worden omschreven, en de werkloosheid was hoog. Het liberale beleid dat de overheid vanaf Thorbecke omarmde, had ook zijn invloed op de arbeidsmarkt: 'By about 1870 [structural unemployment] had disappeared. A new equilibrium, in which fuller use was made of the economic potential, was reached. The government's unequivocal choice of a liberal economy was the expression of a change of mentality and one which also broke through the rigid situation on the labour market.'¹⁰¹

¹⁰¹ Ibidem, 32.

De Nederlandse ontwikkeling als casus?

Nu alle onderzoeken hebben plaatsgevonden, kan de balans worden opgemaakt. Aan de hand van deze balans kunnen enkele van de hypothesen over de Nederlandse ontwikkeling die eerder zijn gemaakt, bekeken worden in hoeverre zij stroken met het geschetste beeld. Daarna kan geconcludeerd worden in hoeverre de Nederlandse ontwikkeling uniek is, en in hoeverre het een plaats heeft in de algemene theorieën over de correlatie tussen inkomensongelijkheid, industrialisatie en economische groei.

Een korte inventarisatie van de proxy-indicatoren leidt tot de volgende conclusie. De inkomensongelijkheid op nationaal niveau is gestegen tot ergens in de jaren '50 of '60 van de negentiende eeuw tot een hoog niveau. Dat hoge niveau van ongelijkheid vindt zijn oorsprong in de Gouden Eeuw, toen de economische ontwikkeling voor een relatief hoge ongelijkheid zorgde. Deze werd versterkt door de economische stagnatie die in de anderhalve eeuw daarop volgde. Vanaf toen ontwikkelde de samenleving zich echter op zo'n manier dat de ongelijkheid dan wel stagneerde dan wel zeer langzaam begint af te nemen. Er zijn namelijk enkele factoren die wijzen op een constante toename van de ongelijkheid maar een overgroot deel van de ontwikkelingen duidt op een kentering in de ontwikkeling van de economische ongelijkheid na de jaren '50 van de negentiende eeuw.

De economische sectoren ontwikkelden zich op een manier die de ongelijkheid stimuleerden, als Kuznets' theorie geloofd mag worden: De moderne sector nam in belang toe vanaf 1850 ten koste van de agrarische sector, en dit werd gereflecteerd in een verschuiving van de werkgelegenheid. Het loon in de primaire sector is ook aanzienlijk lager dan in de secundaire en tertiaire sector en de inkomensverdeling erbinnen is ook gelijkter dan in de andere sectoren. Wel komen de lonen in de verschillende sectoren dicht bij elkaar te liggen tussen 1850 en 1910, wat een temperend effect zal hebben gehad. Ook de aard van de urbanisatie in de besproken periode droeg bij aan de ongelijkheid; de verhoogde urbanisatiegraad was met name te wijten aan migratie. Ook het regressieve belastingstelsel en een gebrek aan zinnige sociale wetgeving zullen bij hebben gedragen aan de ongelijkheid.

Dat de ongelijkheid vanaf de jaren '60 waarschijnlijk toch begint af te nemen, heeft te maken met andere zwaarwegende ontwikkelingen die plaatsvinden. De belastingen worden tussen 1860 en 1900 hervormd van regressief naar zeer licht nivellerend en een algemene liberalisering van het overheidsbeleid zorgt voor een dynamischer economie in de tweede helft van de negentiende eeuw. Met name het onderwijs ontwikkelt zich dermate dat er een deuk kan worden geslagen in de ongelijkheid. Rond 1900 heeft praktisch elke Nederlander enkele jaren onderwijs genoten en bestaan er mogelijkheden om verder (technisch) geschoold te worden. Anderzijds is er wellicht relatief veel vraag naar ongeschoolde arbeid. De theorieën zijn eenduidig; dergelijke ontwikkelingen maken een

samenleving gelijkjer. Ten slotte is het gebleken dat de demografische ontwikkelingen in Nederland geen significante rol hebben gespeeld.

Hoe verhoudt deze vaststelling zich tot het academische debat? Hoewel ze niet groot in aantal zijn, zijn er wel enkele empirische studies gedaan naar de ongelijkheidsontwikkeling in Nederland in de besproken periode. Het beeld dat door deze publicaties geschetst wordt, is niet geheel eenduidig. Zo heeft J.M.M. De Meere onderzoek verricht naar de Nederlandse casus via inkomensgegevens uit Amsterdam sinds 1877. Hij stelt in Amsterdam een beperkte afname van de ongelijkheid vast tussen 1877 en 1913.¹⁰² Zijn algehele conclusie luidt dat Nederland een goed voorbeeld is van de Kuznets curve, met een vergelijkbare ontwikkeling als Groot-Brittannië en de VS.¹⁰³ De vraag hierbij is uiteraard of de casus Amsterdam een goede indicator is voor de casus Nederland. Zelf stelt De Meere van wel, hoewel hij dit nauwelijks beargumenteert.¹⁰⁴ Anderen zijn dit met hem eens: de mate van verstedelijking nam in dezelfde periode namelijk dermate toe dat de ongelijkheid met name werd bepaald door de ontwikkelingen in de steden; Amsterdam zou daarvoor representatief zijn.¹⁰⁵

Soltow en Van Zanden betogen echter juist dat Amsterdam niet representatief is voor de Nederlandse casus als geheel.¹⁰⁶ Zelf stellen zij vast dat de negentiende eeuw een stabilisering inhoudt op het gebied van de economische ongelijkheid. Dit had drie redenen; de hoge mate van verstedelijking betekende dat de ongelijkheid niet veel verder kon toenemen, de vermogensongelijkheid stabiliseerde zich en de *skill premium* nam in waarde af. Dit kan volgens hen worden samengevat als een gevolg van de gebalanceerde economische groei.¹⁰⁷

Op een meer theoretisch niveau is gebleken dat de Nederlandse casus lijkt te voldoen aan veel van de kenmerken van Kuznets' theorie, maar zonder de voorspelde ontwikkeling te volgen. Dit kan te wijten zijn aan de gebalanceerde groei van de Nederlandse economie, waarbij niet alleen de secundaire sector maar ook de primaire en tertiaire zich snel beginnen te ontwikkelen. Ook de timing van industrialisatie kan hiermee te maken hebben. De sociaaleconomische omstandigheden, zoals het opleidingsniveau van de bevolking, waren in Nederland geheel anders op het moment dat de industrialisatie daadwerkelijk plaatsvond.

Dit is dus vergelijkbaar met de landen in het Scandinavische model. Er is echter nog steeds geen gemene deler te vinden. Waar seizoenswerkloosheid en de arbeidersverenigingen bijvoorbeeld een

¹⁰² De Meere, 'Long-term trends in income and wealth inequality '12-15.

¹⁰³ Ibidem, 32.

¹⁰⁴ Ibidem, 20-21.

¹⁰⁵ Morrison, 'Historical Perspectives on Income Distribution', 229-230.

¹⁰⁶ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 146; 164.

¹⁰⁷ Ibidem, 172-173.

rol speelden in andere landen, hebben deze in Nederland nauwelijks een rol gespeeld; de *skill premium* speelde hier een veel grotere rol.

Daarom lijkt de verhouding van de Nederlandse casus met de theorie van Lindert en Williamson een sterkere. De relevantie van scholing is zeer duidelijk gebleken in de Nederlandse ontwikkeling, net als de historische achtergronden van de Nederlandse economie en samenleving; dit zijn zaken waar zij het belang van hebben benadrukt. Anderzijds zijn de demografische ontwikkelingen niet dermate significant dat zij een grote impact zullen hebben gehad op de ontwikkeling van ongelijkheid in Nederland. De merites van hun visie zijn dus duidelijk geworden, maar uiteraard is deze niet universeel toepasbaar.

Het is zeer goed mogelijk dat de, reeds eerder kort besproken, 'super Kuznets curve' van Van Zanden inderdaad heeft plaatsgevonden, volgens dit onderzoek. Het omslag punt van een toeneming van de ongelijkheid, die in ieder geval al sinds de Gouden Eeuw bezig was, naar een afnemende, ligt dan rond 1860. Deze eeuwenlange ontwikkeling vergt echter meer onderzoek naar andere tijdperiodes om er een goede conclusie over te kunnen trekken.

Conclusie

De periode 1830-1914 was een zeer roerige voor Nederland. De economie ontwikkelde zich op een nooit eerder geziene wijze, de politiek werd steeds representatiever, de overheid nam steeds meer verantwoordelijkheid en het maatschappelijke leven onderging allerlei fundamentele veranderingen. Dit was ook het geval op het gebied van economische ongelijkheid, zo is gebleken.

Tot 1850 aan toe was de ongelijkheid stijgende. Het ontbreken aan economische vernieuwingen, de belastingen bevorderden stagnatie en de scholing en armenzorg waren niet tot nauwelijks goed ontwikkeld. Na de radicale grondwetsherziening van 1848 begon dit beeld echter te keren. De ontwikkeling hieraan verbinden, zou een *post hoc ergo propter hoc*-misvatting zijn, maar het dient als een goede baken voor de aanvang van dat wat zou komen. De afschaffing van de accijnzen die de lagere standen disproportioneel hard raakten, het begin van een behoorlijk onderwijssysteem, het verkleinen van de verschillen tussen de inkomens in verschillende sectoren en het gebrek aan invloed van de demografische ontwikkelingen leidden ertoe dat de ongelijkheid ophield met toenemen. Van de afname die zichtbaar is, en ook statistisch meetbaar is, na de Eerste Wereldoorlog is nog absoluut niet in die vorm sprake. De werknemersverenigingen, de democratie, het belastingstelsel en ook het onderwijs zijn nog niet ontwikkeld tot het punt waarop zij een steeds meer egalitaire, wellicht eerlijkere, samenleving konden creëren.

De wijze van onderzoek die in dit paper heeft plaatsgevonden, is vrij zinnig gebleken. Het is duidelijk dat er geen stelling met 100% zekerheid kan worden geponeerd, maar dat blijft altijd onmogelijk door het ontbreken van de benodigde gegevens. Dit type reproducties blijven altijd afleidingen, of dat nou van deze proxy-indicatoren is of van een selectie aan belastinggegevens, zoals door anderen is gedaan. Een manier om de validiteit van deze wijze van onderzoeken verder te bestuderen, is door dit type onderzoek toe te passen op de Engelse ontwikkeling, waar meer over te zeggen is met enige mate van zekerheid.

Dit onderzoek is met twee oogmerken uitgevoerd. Het eerste doel was het verbeteren van het historische perspectief op inkomensongelijkheid in Nederland. In deze opzet kan het onderzoek geslaagd worden genoemd. Het nadruk ligt daarbij op de term 'perspectief'. Een statistisch antwoord is niet geboden, maar het toont naast de inkomensongelijkheid toch wellicht ook inzichten in de ontwikkelingen in de sociale ongelijkheid en een visie op de tendensen waarmee de negentiende eeuw in Nederland was gevuld. Wat in elk geval geconcludeerd kan worden, is dat bij een analyse van ongelijkheid het goed is om in oenschouw te nemen wat de onderliggende processen zijn die de ontwikkeling beïnvloeden.

Het tweede doel was, door het uitwerken van een specifieke casus, de merites te tonen van de theorieën die er over dit onderwerp bestaan. Dit is een lastiger kwestie. De analyse van Lindert en

Williamson toonde het belang van de *skill premium*, die ook in Nederland belangrijk was. Het belang dat Kuznets hechtte aan de ontwikkeling van de verschillende economische sectoren was echter minder indicatief. Dit geldt ook voor de demografische ontwikkeling, die in andere landen een grotere rol heeft gespeeld. Vooral is duidelijk geworden dat de ontwikkeling van elk land uniek is. Dit is wellicht een doodoener, maar een onontkoombare.

Dit betekent dan ook dat de Nederlandse ontwikkeling, waarbij vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw de ongelijkheid waarschijnlijk begon af te nemen geen klassiek voorbeeld is voor een hier besproken theorie. Als de Kuznets-curve plaatsvond in Nederland, vond deze plaats over een eeuwenlange periode zonder een correlatie met de industrialisatie. Tussen economische groei en ongelijkheid bestaat wel een aanzienlijke correlatie, maar het is geen eenzijdige. De aanvankelijke economische groei in de 17e eeuw had een toename van de ongelijkheid tot gevolg die weer ophield bij de nieuwe economische groei in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Bronvermelding figuren

Tabellen

Tabel 1: Indexcijfers van nominale daglonen (p. 13)	A. Vermaas, 'Real industrial wages in the Netherlands, 1850-1913' in: P. Scholliers en V. Zamagni (eds.), <i>Labour's Reward: Real wages and economic change in 19th- and 20th-century Europe</i> (Aldershot 1995) 138-150, tabel 7.3: <i>Nominal daily wages in agriculture, industry and the service sector, 1850-1913</i> , 145.
Tabel 2: Uitgaven aan onderwijs en totale uitgaven van rijks- en gemeentelijke overheid, 1850-1910 (p.19)	L. Dasberg en J.W.G. Jansing, 'Het socioculturele leven in Nederland 1844-1875: Onderwijs' in: Th. Van Tijn et al. (eds.), <i>Algemene Geschiedenis der Nederlanden 12</i> (Bussum 1977), 209-231, 215-216
Tabel 3: Ontwikkeling stedelijke gemeenten 1850-1920 (p.21)	M.C. Deurloo en G.A. Hoekveld, 'The population growth of the urban municipalities in the Netherlands between 1849 and 1970, with particular reference to the periode 1899-1930' in: H. Schmal (ed.), <i>Patterns of European Urbanisation since 1500</i> (Londen 1981), 247-284, 256.

Grafieken

Grafiek 1: Een schets van het verloop van een Kuznetscurve (p. 4)	S. Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', <i>The American Economic Review</i> 45 (1955), 1-28.
Grafiek 2: Toegevoegde waarde per sector van de economie in miljoenen gulden (p. 13)	P Smits., E. Horlings en J.L. Van Zanden, <i>Dutch GNP and its Components, 1800 - 1913</i> (Groningen 2000), tabel 4.5: <i>Value Added by Economic Branch, 1807, 1850 and 1913</i> , 50.
Grafiek 3: Aandeel van economische sector in BBP in % (p.14)	P Smits., E. Horlings en J.L. Van Zanden, <i>Dutch GNP and its Components, 1800 - 1913</i> (Groningen 2000), tabel 4.5: <i>Value Added by Economic Branch, 1807, 1850 and 1913</i> , 50.
Grafiek 4: Investeringsstendens in onderwijs rijks- en gemeentelijke overheid, 1850-1910 (p.18)	L. Dasberg en J.W.G. Jansing, 'Het socioculturele leven in Nederland 1844-1875: Onderwijs' in: Th. Van Tijn et al. (eds.), <i>Algemene Geschiedenis der Nederlanden 12</i> (Bussum 1977), 209-231, 215-216.
Grafiek 5: De verstedelijking van Nederland, 1840-1910 (p.21)	J. De Vries, 'The Population and Economy of the Preindustrial Netherlands', <i>The Journal of Interdisciplinary History</i> 15 (1985) 661-682, 662.
Grafiek 6: Demografische ontwikkelingen in Nederland, 1831-1915 (p.22)	E.W. Hofstee, 'Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden circa 1800-circa 1975' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt et al. (eds.), <i>Algemene Geschiedenis der Nederlanden 10</i> (Bussum 1981), 63-94, 64-65.
Grafiek 7: Bevolking naar leeftijd en geslacht, 1850-2000 (p.23)	Grafiek afkomstig uit: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, <i>Bevolkingsatlas van Nederland: Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden</i> (Rijswijk 2003) 132.

Literatuurlijst

Aerts, R., et al., *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 2010).

Ahluwalia, M.S., 'Inequality, Poverty and Development', *Journal of Development Economics* 3(1976), 307-452.

Atkinson, A.B. en F. Bourguignon (eds.), *Handbook of Income Distribution vol.1* (Amsterdam 2000).

Boonstra, O. 'Regionale verschillen in de daling van het analfabetisme in Nederland 1775-1900' (versie 4 juni 2009), <http://soc.kuleuven.be/ceso/historischedemografie/resources/pdf/WOG%20working%20paper11.pdf> (15-01-2015)

Bos, R.W.J.M., 'Industrialization and Economic Growth in the Netherlands during the Nineteenth Century: An Integration of Recent Studies', *Acta Historiae Neerlandicae* XV (1982), 21-58.

Brenner, Y.S. H. Kaelble en M. Thomas (eds.), *Income distribution in historical perspective* (Cambridge 1991).

Brugmans, I.J., *Stapvoets Voorwaarts: Sociale geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw* (Bussum 1970).

Camijn, A.J.W., *Een eeuw vol bedrijvigheid: De industrialisatie van Nederland, 1814 - 1914* (Utrecht, 1987).

Deurloo, M.C en G.A. Hoekveld, 'The population growth of the urban municipalities in the Netherlands between 1849 and 1970, with particular reference to the periode 1899-1930' in: H. Schmal (ed.), *Patterns of European Urbanisation since 1500* (Londen 1981), 247-284.

Drukker, J.W. en V. Tassenaar, 'Paradoxes of Modernization and Material Well-Being in the Netherlands during the Nineteenth Century', in: R.H. Steckel en R. Floud (eds.), *Health and Welfare during Industrialization* (Chicago 1997), 331-378.

Eerenbeemt, H.F.J.M. van den et al. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 10* (Bussum 1981).

Goldin, C. en L.F. Katz, 'The Race Between Education and Technology: The Evolution of U.S. Educational Wage Differentials, 1890 to 2005' (Versie maart 2007), NBER Working Paper 12984.

Goldin, C. en L.F. Katz, 'The Origins of Technology-Skill Complementarity' (Versie juli 1996), NBER Working Paper 5657.

Hoogenboom, M.J.M., *Standenstrijd en Zekerheid: Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland (ca. 1880-1940)* (Amsterdam 2003).

Kuznets, S., 'Economic Growth and Income Inequality', *The American Economic Review* 45 (1955), 1-28.

Lindert, P.H., *Growing Public: Social Spending and Economic Growth Since the Eighteenth Century vol.1* (Cambridge 2004).

Lindert, P.H. en J.G. Williamson, 'Growth, Equality and History', *Explorations in Economic History* 22 (1985), 341-377.

Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, *Bevolkingsatlas van Nederland: Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden* (Rijswijk 2003).

Paris School of Economics, 'The World Top Incomes Database' (Versie 2 september 2014), <http://topincomes.parisschoolofeconomics.eu/> (27 november 2014).

Parlement en Politiek, 'Van censuskiesrecht naar algemeen kiesrecht' (versie?), http://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zr/van_censuskiesrecht_naar_algemeen (12-01-2015).

Parlementair Documentatiecentrum Leiden, 'Staatsregeling voor het Bataafsche Volk (1798) Artikel 53: Afschaffing Gilden, Regt oprichting Fabrieken of Trafieken' (versie ?), <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vi42honyrzzr> (12-01-2015).

Parlementair Documentatiecentrum Leiden, 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1887) Artikel 80: Kiesregt' (versie ?),
<http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vi7df7i52ppn> (12-01-2015).

Piketty, T., *Kapitaal in de 21ste eeuw* (Zutphen 2014).

Smits, P., E. Horlings en J.L. Van Zanden, *Dutch GNP and its Components, 1800 - 1913* (Groningen 2000).

Soltow, L. en J.L. Van Zanden, *Income and Wealth Inequality in the Netherlands, 16th - 20th century* (Amsterdam 1998).

Sørensen, R.S., 'Changes in the personal income distribution', in: K. Persson (ed.), *The Economic Development of Denmark and Norway since 1870* (Aldershot, 1993), 264-277.

Tijn, Th. Van et al. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 12* (Bussum 1977).

Vermaas, A., 'Real industrial wages in the Netherlands, 1850-1913' in: P. Scholliers en V. Zamagni (eds.), *Labour's Reward: Real wages and economic change in 19th- and 20th-century Europe* (Aldershot 1995) 138-150.

Vries, J. de, 'The Population and Economy of the Preindustrial Netherlands', *The Journal of Interdisciplinary History* 15 (1985) 661-682.

Zanden, J.L. Van, 'Tracing the Beginning of the Kuznets Curve: Western Europe during the Early Modern Period', *The Economic History Review* 48 (November 1995), 643-664.

Zanden, J.L. Van en A. Van Riel, *Nederland 1780 - 1914: Staat, Instituties en Economische Ontwikkeling* (Meppel 2000).